

Teori

Vi har i indledningen nævnt *diskurs* i forbindelse med, hvordan kampagnens emne bliver italesat. Der er altså i dette tilfælde tale om diskurser, som træder ud af tekster, hvor tekst her skal forstås i bred forstand, dvs. hvad enten det handler om skrift, billeder, tale eller en blanding af det sproglige og det visuelle. Men udover det – hvad menes der så i grunden med diskurs? Slår man ordet op i fremmedordbogen, lyder følgende forklaring: ”(...) *den tekst hvori et udsagn indgår og hvori den kun kan forstås i den videre kulturelle og sociale sammenhæng samt i den specielle situation den indgår i*”.¹ Læser man i begyndelsen af Marianne Winther Jørgensen og Louise Philips faglitterære bog *Diskursanalyse som teori og metode* lyder en anden mulig forklaring: ”(...) *en diskurs* er en bestemt måde at tale om og forstå verden (eller et udsnit af verden) på.” (Winther Jørgensen og Philips, 1999, s. 9). Den første forklaring henviser til konkrete objekter, så som ’tekst’ og ’udsagn’, set i en bestemt kontekst. Den anden forklaring synes mere universel og måske endda abstrakt, idet der ikke nævnes nogen objekter, hvormed der kan tales om verden og forstå denne. De to eksempler ovenfor kan, groft sagt, hver især siges at udtrykke to forskellige diskurser. Til trods for at fremmedordbogens forklaring forsøger at være konkret, så synes den sproglige formulering at være ’tør’ i sin kancellagtige form. Winther Jørgensen og Philips’ forklaring synes her derimod at bruge et *hverdagsprog* til at forklare begrebet på, om end forklaringen bevæger sig på et mere eller mindre generelt plan.

¹ Gyldendals Fremmedordbog, 11. udgave, 5. oplag 1993.

Når vi oplever disse to forklaringer forskelligt, ligger det for det første i den genremæssige forskel, der er på det *komprimerede* og objektive sprog, som anvendes i ordbøger og andre opslagsværker sammenlignet med faglitterære undervisningsbøger. For det andet fastlægger de to forklaringer henholdsvis to forskellige *sociale relationer*, forstået på den måde at der generelt i fremmedordbogen eller andre opslagsværker for den sags skyld ikke er tale om et afsender-modtager forhold, modsat undervisningsbogen, hvor der ofte er et tydeligt afsender-modtager forhold og hvor der i dette tilfælde er tale om en afsender, der synes at søge at komme på lige fod med modtager – her, specifikt med den hverdags sprogligt formulerede forklaring på begrebet diskurs.

Indledningsvist er dette et forsøg på at eksemplificere, hvorledes begrebet diskurs *kan* forklares. Imidlertid findes der mange varianter med hensyn til forklaringer på begrebet 'diskurs', ligesom der findes en mere eller mindre bred, teoretisk uenighed om, hvad diskurser er, og hvordan man kan analysere disse. I det følgende præsenteres to teorier, der begge beskæftiger sig med begrebet diskurs og som hver især giver sit bud på, hvad begrebet dækker over, og hvordan man metodisk kan analysere diskurser.

Det diskursanalytiske felt – før og nu

Har man sagt 'diskurs', må man også sige 'diskursanalyse', og dermed kommer vi i berøring med et felt inden for sprogvidenskaben, som er meget bredt og som har udviklet sig markant, siden feltet blev etableret. Med udtrykket 'analyse' er det nærliggende at tro, at der er tale om en teknisk analysemetode. Oprindeligt var dette da også tilfældet. Derimod dækker betegnelsen diskursanalyse i dag over en teoriretning, hvor indenfor der findes forskellige typer af tilgange. Man kan drage en parallel til ordet 'psykoanalyse', som ikke kun har til hensigt at analysere, men som også er en teori om mennesket og dets ubevidste.² På samme vis rummer diskursanalysen også metoder til at analysere f.eks. tekster, såvel som den bygger på et større teoretisk grundlag, der ikke har til hensigt at beskrive "sandheden", men derimod at give en interessant eller tankevækkende beskrivelse af den sociale verden.³ Således kan diskursanalysen i bred forstand anskues som en samfundsteori, som søger at identificere de betydninger, dvs. diskurser, som er til stede i samfund, organisationer og andre forskellige fællesskaber.

² Larsen og Munkgård Pedersen i *Diskursanalysen til debat*, 2002, s.17

³ *Ibid.*, 2002, s 20

Siden den tidlige diskursanalyses fokus på henholdsvis sprog og interaktion og kohæsion i skrevne tekster – hver især repræsenterende to analytiske retninger, har diskursanalysen gennemgået en del forandringer. Fra at have en traditionel lingvistisk forståelse af og en analytisk tilgang til diskurs, hvor fokus har ligget på enkeltsætninger og mindre grammatiske enheder, ser den moderne diskursanalyse ud til at følge to forskellige analytiske retninger. På den ene side finder vi den Kritiske Diskursanalyse, på engelsk *Critical Discourse Analysis* (fork. *CDA*) – som Norman Fairclough er repræsentant for.⁴ På den anden side finder vi en, på mange områder, anderledes tilgang som udover det skrevne og talte sprog også regner bl.a. musik, lyd, farver, arkitektur og billeder for vigtige, semiotiske udtryksmidler og som værende diskursive. Denne seneste udvikling inden for diskursområdet kaldes for Multimodal Discourse og er udviklet af Gunther Kress og Theo Van Leeuwen. Men først et blik på Faircloughs kritiske diskursanalyse for at se, hvad den indeholder.

Faircloughs CDA

Som tidligere nævnt er diskursanalysens ærinde at identificere de betydninger – dvs. diskurser, som er til stede i samfundet. For diskursanalysen generelt gælder det syn, at ”nøglen” til virkeligheden findes i sproget. Det er via sproget at repræsentationer af virkeligheden skabes, ligesom repræsentationerne er med til at skabe virkeligheden. Dette syn på verden hviler på den strukturalistiske og poststrukturalistiske sprogfilosofi (Winther Jørgensen og Philips, 1999, s. 17). Dette strukturalistiske syn indebærer også, at samfundets strukturer både afspejles og konstitueres af sociale relationer og sproget – dvs. kommunikation generelt. Når individer bruger sproget – kommunikerer, taler de samfundsmæssige (og ideologiske) strukturer så at sige ud af munden på aktørerne – et syn som er diskursanalysens arv fra strukturalismen.⁵ Men ifølge Fairclough kan individer gennem kritisk sprogbevidsthed være med til at påvirke disse strukturer. Senere i afsnittet om den sociale praksis kommer vi tilbage til individets position i forhold til de samfundsmæssige ideologier samt magtrelationer.

For Fairclough er målet med diskursanalysen ikke blot at pege på de eksisterende diskurser, som træder ud af den konkrete sprogbrug, hvor sprogbrug ikke kun dækker over mundtlig tale men også skrevne

⁴ Betegnelsen gælder ikke kun den tilgang, som Fairclough står for, men også en bredere retning, hvor inden for Fairclough selv figurerer sammen med retninger som f.eks. den socio-kognitive (van Dijk), den socialsemiotiske (fx Kress og van Leeuwen) og den diskurs-historiske (fx Wodak). (Se Winther Jørgensen og Philips, 1999, s. 72)

⁵ Larsen og Munkgård Pedersen i *Diskursanalysen til debat*, 2002, s. 20

tekster.⁶ Diskurser ses i høj grad som en vigtig form for *social praksis*, som bidrager til at reproducere og forandre identiteter, sociale relationer og viden, herunder magtrelationer (ibid., 1999, s. 77) hvorfor Fairclough ser det som sin opgave at ”afsløre” den *diskursive praksis*’ rolle, som er med til at opretholde ulige magtforhold i den sociale verden. Det er på dette specifikke punkt at Faircloughs diskursanalyse skal anses som værende kritisk. Således er formålet at bidrage til social forandring i form af mere lige magtforhold – såvel i kommunikationsprocesserne såvel som i samfundet generelt (ibid., 1999, s. 75-76). Begreberne ’social praksis’ og ’diskursiv praksis’, som er nævnt ovenfor kommer vi tilbage til senere i afsnittet for at se, hvad de mere præcist dækker over. Lad os indledningsvist kaste et blik på, hvorledes Fairclough selv forstår begrebet ’diskurs’.

I *Discourse and Social change* (1992) forklarer Fairclough begrebet ’diskurs’ som en todelt ’affære’, som på den ene side rummer tekstanalyse, men ikke i den traditionelle lingvistiske forstand, hvor der fokuseres på sætninger og mindre grammatiske enheder. Derimod ligger fokus på længere fragmenter af enten talt eller skrevet sprog, og hvor der lægges vægt på såvel produktionsforhold og fortolkningsprocesser såvel som den kontekst, hvor indenfor den givne sprogbrug placerer sig (Fairclough, 1992, s. 3). På den anden side lader Fairclough, i sin udvikling af diskursbegrebet, sig inspirere af Michel Foucaults teori om magt og viden, hvor magt ikke udelukkende skal forstås som undertrykkende, men som produktiv, idet den bl.a. konstituerer diskurser og viden (Winther Jørgensen og Philips, 1999, 23). Således indgår Faircloughs tekstanalyse på et makroplan, hvor undersøgelsen af eksisterende tekster kan give indsigt i samfundsmæssige og kulturelle processer og sociale strukturer, herunder magtrelationer. Herudover kan begrebet ’diskurs’, ifølge Fairclough, desuden også betegne forskellige typer sprog, brugt i forskellige sociale situationer, således at man f.eks. kan tale om en ’avisdiskurs’ eller en ’reklamediskurs’ (Fairclough, 1992, s. 3).

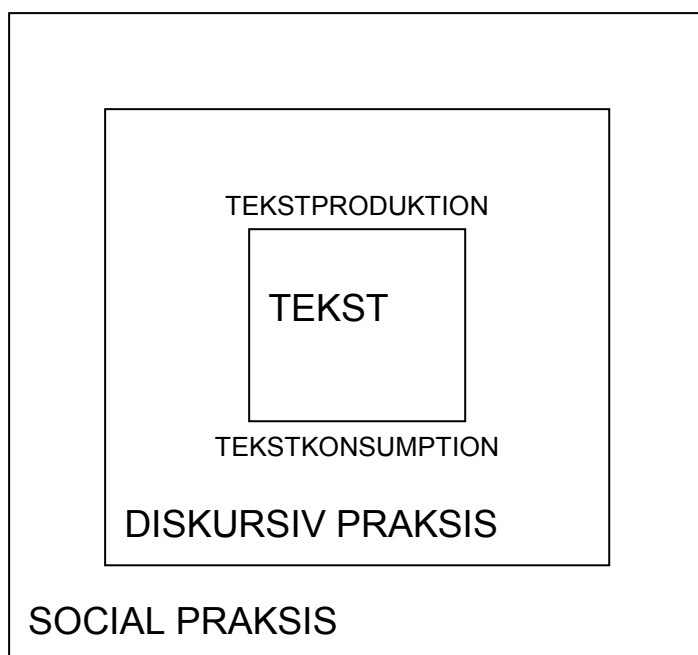
Ifølge Fairclough bidrager diskurs til at konstruere sociale identiteter, sociale relationer og videns- og betydningssystemer (ibid., 1992, s. 65). Disse tre aspekter korresponderer med henholdsvis tre funktioner af sprog og dimensioner af mening, som er at finde i al diskurs: en *identitet funktion*, en *relationel funktion* og en *ideationel funktion*. Identitet funktionen vedrører de måder, hvorpå sociale identiteter fremsættes i diskurser. Den relationelle funktion handler om, hvordan de sociale relationer mellem de

⁶ Fairclough fokuserer i *Discourse and Social change* primært på sprog i form af lingvistiske tekster, men nævner muligheden for at udvide analysen til at omfatte andre symbolske former som f.eks. billeder eller kombinationer mellem tekst og billeder (Fairclough, 1992, s. 4).

talende aktører udføres og forhandles. Endelig beskæftiger den ideationelle funktion sig med, hvorledes tekster betegner verden, herunder dens processer og relationer (ibid, 1992, s. 64). Men hvordan skal man, ifølge Fairclough, spore disse funktioner, som altså er at finde i diskurser generelt? Til det spørgsmål opstiller Fairclough en tredimensionel model samt en række nøgle-begreber, som vi vil se nærmere på i det følgende.

Løsningen ligger i at fokusere på to dimensioner, hvoraf den første er *den kommunikative begivenhed*, som f.eks. kan være en kampagnetekst – for at være opgavenær. Den anden dimension beskæftiger sig med *diskursordener*. Lad os først tage et kig på den kommunikative begivenhed. Ifølge Fairclough har denne tre dimensioner: selve *teksten*, den *diskursive praksis* og den *sociale praksis*. Tekstdimensionen retter sig mod at analysere tekster sprogligt. I parentes omfatter denne dimension, som tidligere nævnt, det konkrete talte eller skrevne materiale, evt. kombineret af billeder. Den diskursive praksis specificerer processerne vedrørende tekstproduktion, distribution og tekstfortolkning – f.eks. hvilke typer af diskurser, der trækkes på i det enkelte tilfælde og hvorledes disse kombineres. Den sociale praksis retter sig mod de institutionelle samt organisationelle omstændigheder af den kommunikative begivenhed og hvordan disse former den diskursive praksis og de konstitutive/konstruktive effekter af diskurs (ibid., 1992, s. 4).

Disse tre dimensioner indgår i nedenstående model:

(Fig. fra Winther Jørgensen og Philips, 1999, s. 81)

Fairclough kalder den del, der har med tekstanalysen at gøre, for 'beskrivelse'. De dele, der har med analyse af henholdsvis den diskursive og sociale praksis, hvor inden for diskursen eller diskurserne befinder sig, kalder Fairclough for 'fortolkning' (ibid., 1992, s. 73). Han forklarer denne distinktion som værende ikke særlig skarp, idet man som analytiker (såvel som en 'almindelig' tekstfortolkende modtager) fortolker hele tiden, og at der er ingen analysefase, der er ren beskrivelse. Der er i stedet tale om en sammensmeltning mellem beskrivelse og fortolkning. Her er det så, at det forventes af analytikeren, at denne så vidt muligt er så selvbevidst omkring de ressourcer, som der trækkes på i selve diskursanalysen (ibid., 1992, s. 199).

Af modellens tre dimensioner lægger vi ud med først at se nærmere på begrebet diskursiv praksis og kommer i den forbindelse ind på begreberne *diskursorden* og *genre*.

Diskursiv praksis

Som tidligere nævnt beskæftiger den diskursive praksis sig med produktion, distribution og fortolkning af tekster. Disse aspekter involverer processer, der varierer mellem forskellige typer diskurs i overensstemmelse med sociale faktorer (ibid., 1992, s. 78). Den diskursive praksis gør endvidere brug af *diskurstyper*⁷, dvs. f.eks. diskurser og genrer på bestemte måder, hvor diskurstyperne tilsammen udgør en *diskursorden*. Et eksempel på en diskursorden kunne – igen for at være opgavenær – være Sundhedsstyrelsen, som deler sundhedssystemets diskursorden. Hos Sundhedsstyrelsen foregår der en række ekspertsamtaler, f.eks. mellem læger og sociologer, på baggrund af et aktuelt sundhedsproblem, som skal løses ved hjælp af en eller anden form for kampagneindsats. Til dette formål iværksættes undersøgelser, der skal afdække problemets omfang m.m., der holdes møder, skrives referater, foretages evalueringer af kampagneindsatsen i form af skriftlige rapporter osv.

Diskursordner er en form for system, som ikke er 'fastlåst' i en bestemt struktur, idet den anvendte sprogbrug, dvs. den kommunikative begivenhed har den egenskab at kunne ændre den pågældende diskursorden gennem kreativ sprogbrug. På den anden side former diskursordner også de kommunikative begivenheder. Således kan diskursordner ansues som både struktur *og* praksis. Diskursordner er styrende for, hvilke diskurser samt genrer, der er passende at anvende i de pågældende kommunika-

⁷ Diskurstyper er en generel betegnelse, som dækker over termerne 'genre', 'aktivitetstype', 'stil' og 'diskurs'.

tionssituationer, men diskursordner er omvendt også påvirkelige i forhold til sprogbrugere, der blander diskurser og genrer fra andre diskursordner på kreativ vis. På den måde viser diskursordner sig særligt åbne for *forandring*. I denne forbindelse nævner Fairclough fænomenet ”marketization of discourse” – en tendens i postmoderniteten, hvor markedsdiskurser synes at ”kolonisere” andre diskursordner, f.eks. ved hjælp af en reklamediskurs og andre diskurstyper (Fairclough, 1992, s. 99). I massemedierne, hvor igennem mange sundhedspolitiske emner, f.eks. i form af kampagner, bliver bragt, synes denne tendens at være tydelig. Winther Jørgensen og Philips nævner *forbrugerdiskursen*, inden for hvilken reklamen befinder sig, og hvor reklamen er blevet udbredt som element inden for offentlige institutioners diskursordner som f.eks. sundhedssystemet (Winther Jørgensen og Philips, 1999, s. 85-86).

Skal man kigge nærmere på den diskursive praksis er det ifølge Fairclough vigtigt at undersøge *konteksterne* for produktion, distribution og fortolkning af den givne tekst. Processerne omkring disse varierer som sagt mellem forskellige typer af diskurs i overensstemmelse med sociale faktorer. Fairclough nævner avisen som en tekst, der er produceret i en specifik kontekst. Produktionen af avisen foregår på flere forskellige stadier, på hvilke avisens team udfører specifikke opgaver (Fairclough, 1992, s. 78). På samme vis bliver tekster også forskelligt fortolket i forskellige sociale kontekster. Dette har delvist noget at gøre med det fortolkningsarbejde, som investeres i teksterne – de kan f.eks. undersøges kritisk, ligesom de af modtageren kan tildeles større eller mindre opmærksomhed, idet denne foretager sig noget andet i receptionssituationen. Dels spiller de forhåndenværende fortolkningsmuligheder også en rolle. Fairclough nævner opskriften som en tekst, der normalvis ikke læses som en æstetisk tekst, selvom denne form for læsning potentielt også er til stede (ibid., 1992, s. 79). Herudover kan fortolkning være individuel eller kollektiv. Fairclough nævner i den forbindelse kærlighedsbreve versus administrative registre som eksempel. Tekster kan endvidere være flygtige, som f.eks. samtalen mellem to mennesker, der foregår over frysedisken i Føtex – for at referere til en typisk, dansk dagligdagssituation. Men tekster kan også gennemgå flere stadier som f.eks. officielle interviews, som først bliver optaget, evt. oversat og siden hen gænsat eller genlyttet, ligesom tekster kan omdannes til nye tekster – f.eks. sangskriverens nedfældede becifringer samt vers og omkvæd, der ’forlader’ papiret (eller computeren) og træder ud i et musikvideounivers, hvor den dramaturgiske *setting* kan vende op og ned på de betydninger, som ligger i teksten.⁸ Endelig er der tekster, der kan lede til forskellige typer af handlinger og

⁸ Denne proces kan ses som et udtryk for det nyere begreb ’resemiotization’ og knytter sig til det område som beskæftiger sig med multimodalitet. ’Resemiotization’ er et begreb som kort fortalt dækker over, hvordan betydningsdannelse skifter fra

som kan ændre menneskers tro og holdninger (ibid., 1992, s. 79) – et eksempel herpå kunne være den adfærds- og holdningsbearbejdende kampagne. Slutteligt er der selve distributionen af den givne tekst, som kan være simpel i sin umiddelbare, kontekstuelle situation, såsom det spontane møde mellem to mennesker i supermarkedet. På den anden side er der tekster, der distribueret gennem en lang række af forskellige institutionelle domæner, som hver især har sine egne fortolknings-mønstre samt egen rutiner med hensyn til reproduktion og omformning af tekster, som f.eks. en TV-tale med en højtstående politiker, hvor der i tekstproduktionen ligger en forudgribelse af distribution, omformning og fortolkning og som henvender sig til et bredt publikum (ibid., 1992, s. 79). Så vidt konteksternes betydning.

Bliver vi ved den ovennævnte tv-tale og forestiller os, at denne eller dele af den bliver transmitteret i TV-avisen, er der f.eks. tale om en bestemt *genre* – dvs. en sprogbrug som er forbundet med samt konstituerer en del af en bestemt social praksis (Winther Jørgensen og Philips, 1999, s. 80). I dette tilfælde er der således tale om en *nyhedsgenre*. Af andre mulige genrer kan man f.eks. tale om en reklamegenre og en interviewgenre, blot for at nævne nogle få. Som modtager af f.eks. den ovennævnte politiske TV-tale kan modtagerens kendskab til TV-avisen som nyhedsgenre forme dennes fortolkning, således at denne modtager i fremlæggelsen af det sette og hørte trækker på netop de i TV-avisens anvendte genre og diskurs(er) (ibid., 1999, s. 81-82).

Den diskursive praksis som et hele bør, ifølge Fairclough, involvere både mikro-analyse samt makro-analyse. Førstnævnte beskæftiger sig med, hvordan aktører producerer og fortolker tekster på grundlag af deres forhåndenværende ressourcer. Dette mikro-analytiske niveau skal komplementeres af en makro-analyse, der består i at undersøge disse ressourcer i forhold til hvilke diskursordner, der trækkes på for at producere eller fortolke disse tekster og om dette sker på normativ eller kreativ vis (ibid., 1992, s. 85). Endvidere kan det være nyttigt at undersøge de institutionelle og økonomiske betingelser for den diskursive praksis, som led i kortlægningen af de sociale og kulturelle relationer samt strukturer (Winther Jørgensen & Philips, 1999, s. 98). Da Fairclough ser undersøgelsen af forholdene mellem produktion, distribution og fortolkning som en vigtig del af analysen, lægger dette op til at få et empirisk indblik i netop disse forhold. Hvorledes dette empiriske indblik skal opnås og hvilket omfang, kommer vi tilbage til i afsnittet ”Analysemetode”. Vi vil nu bevæge os over til den dimension i Faircloughs model, der beskæftiger sig med selve tekstens karakteristika.

kontekst til kontekst og fra praksis til praksis, hvad enten denne betydningsdannelse er relateret til artefakter eller tekstmateriale.

Tekst

Faircloughs tekstbegreb skal forstås i bred forstand og omfatter som tidligere nævnt både talt såvel som skrevet sprog, herunder også billedmaterialer. I sin kritiske tilgang til diskursanalysen gør Fairclough den antagelse, at tegn er socialt motiveret, og at der er sociale årsager til at kombinere et bestemt 'signifiant' (udtryk) med et bestemt 'signifié' (indhold), modsat Saussures opfattelse af tegnet som værende arbitrært – at der ikke er tale om noget motiveret eller rationelt grundlag, på hvilket kombinationer mellem tegns udtryk og indhold finder sted (Fairclough, 1992, s. 74-75). Fairclough henter i sin tekstanalyse inspiration fra Hallidays måde at bedrive tekstanalyse på - den såkaldte *systemiske lingvistik*, herunder den systemiske grammatik. Fairclough ”plukker” dog også visse tekstanalytiske begreber fra den kritiske lingvistik. Således betegner Fairclough sproganalysen som kompleks og ret teknisk, og som inkorporerer mange typer analyseteknikker (ibid., 1992, s. 74). Lad os vende blikket mod Faircloughs begrebsapparat, når det gælder analyse af tekster.

Når man påbegynder selve tekstanalysen kan denne ifølge Fairclough organiseres under fire hovedoverskrifter: *ordforråd* (vocabulary), *grammatik* (grammar), *sammenkædning* (cohesion) og *tekststruktur* (text structure). Herudover skelner Fairclough yderligere mellem tre nøglebegreber: *styrke* af ytringer (force of utterances), *sammenhæng* i teksten (coherence of texts) og *intertekstualitet* i teksten (intertextuality of texts). Disse i alt syv tekstbegreber leverer et 'skelet' til analysen af den pågældende tekst, som dækker over aspekter relateret til tekstens produktion og fortolkning såvel som tekstens formelle struktur. Med hensyn til de sidste tre begreber tilskriver Fairclough dog disse analysen af den diskursive praksis og ikke selve tekstanalyse-delen, selvom begreberne kan sige noget om tekstens formelle karakteristika (Fairclough, 1992, s. 75). Vi vil dog i det følgende gennemgå begreberne 'under én hat'. Nogle begreber gennemgås mere detaljeret end andre, da visse begreber har større relevans for denne opgaves analyse-del. Fairclough supplerer endvidere den tekstnære analyses syv begreber med yderligere tekstanalytiske redskaber. Disse kommer vi følgelig ind på i takt med at nøglebegreberne præsenteres. Ligeledes her inddrages kun de analyse-relevante begreber.

Ifølge Fairclough kan en given teksts 'ordforråd' undersøges på mange forskellige måder. Et fokus er imidlertid på, hvordan erfaringsområder som følge af sociale og politiske kampe kan følge alternative italesættelser. Et andet fokus er på, hvordan specifikke områder italesættes grundigere sammenlignet med andre (ibid., 1992, s. 77).

Tekstbegrebet 'grammatik' beskæftiger sig med, hvordan ord sættes sammen til del- og helsætninger, men det dækker også over flere aspekter, såsom hvilke grammatiske former, passiver og aktiver, teksten

gør brug af – former der kan være med til enten at minimere eller maksimere den fremstillede begivenhed. Et andet fokus kan ligge på, hvorvidt teksten gør brug af eller udelader agenten i den fremstillede begivenhed (ibid., 1992, s. 76). Disse aspekter har med tekstens *transitivitet* at gøre. Hvis vi tager sætningen: ”Yderligere 100 ansatte hos Flextronics blev fyret i går”, gøres der f.eks. brug af en passiv form, ligesom agenten udelades – dvs. den eller de personer i ledelsen, som udfører handlingen, hvor det i dette tilfælde drejer det sig om uddeling af fyresedler. Fokus ligger her mere på *effekten* end på de ansvarshavende, hvis handling medfører denne effekt. Et andet begreb der kan belyse tekstens transitivitet er *nominalisering*, der betyder at et navneord erstatter forbindelsen mellem agenten og handlingen. Det er dermed implicit, hvem der gør hvad til hvem (ibid., 1992, s. 179). Ovenstående sætning vil da lyde: ”Der blev uddelt 100 fyresedler”. Tekstens transitivitet handler altså om at afdække, hvorledes begivenheder og processer kædes sammen (eller ej) med subjekter og objekter (Winther Jørgensen og Philips, 1999, s. 95). Under ’grammatik’ hører også begrebet ’modalitet’, der kan afdække, hvordan tekstens afsender via sproget viser *affinitet*, dvs. tilslutning, for eget udsagn. Til at afdække afsendes affinitet præsenteres fire grammatiske begreber, 1) modal hjælpeverber, så som f.eks.; skal, må, kan, burde osv., 2) præsensangivelse i verber, f.eks.; ’er’, som indikerer den højeste grad af tilslutning. I den forbindelse taler man om *kategorisk modalitet*, 3) modale adverbier som f.eks.; måske, selvfølgelig, bestemt osv. og 4) forbehold så som f.eks.; ligesom, en smule osv. (Fairclough, 1992, s. 158-159).

Begrebet ’sammenkædning’ beskæftiger sig med, hvorledes delsætninger sættes sammen til sætninger og efterfølgende til større tekststrukturer. Et eksempel kan f.eks. være (indirekte) spørgsmål-svar sætninger, som ofte anvendes inden for reklame. I begrebet ’sammenkædning’ trækker Fairclough på Hallidays måde at analysere sammenkædning på. Halliday introducerer tre hovedtyper, der har med relationer mellem delsætninger at gøre; *elaboration*, *extension* og *enhancement*. I den første, ’elaboration’ udarbejdes en sætning på baggrund af en anden ved at specificere, beskrive eller eksemplificere den. I ’extension’ udvider en sætning en anden sætnings betydning ved at tilføje denne noget nyt, f.eks. ved tilføjelser som ’og’ og ’endvidere’. Der kan også forekomme ord, som skaber modsættende relationer mellem sætningerne, som f.eks. ’men’, ’alligevel’, ’eller’ og ’i stedet for’. I ’enhancement’ forstærker en sætning en anden ved at modificere den på forskellige måder – f.eks. ved reference til tid, sted, måde og årsag. I analysen af tekstens sammenkædning kan man yderligere undersøge om der er tale om, 1) en *temporal* relation mellem delsætninger (først A så B, når A så B etc.), 2) en *kausal* (årsagsbestemt) relation, 3) en *betinget* relation (hvis A så B), 4) en *rummelig* relation (A hvor B) eller 4) *sammenligning* (A ligesom B) (ibid., 1992, s. 175). Undersøges disse ovenstående grammatiske træk i teksten, kan man få et indblik i dens argumentative struktur samt i den rationalitet, som teksten søger at give udtryk for.

Den sidste af de fire tekstbegreber, 'tekststruktur' beskæftiger sig med tekstens form, f.eks. hvorledes elementer og episoder kombineres i skrevne tekster, men 'tekststruktur' kan også handle om *turntakings*⁹ i f.eks. interviews og jobsamtaler. I den forbindelse kan begrebet *interaktionel kontrol* (interactional control) nævnes. Her undersøges turntakings mønstre mellem aktørerne. Desuden kan man se nærmere på hvem af aktørerne, der sætter dagsordenen, hvem der bringer hvilke emner på bane, og om aktørerne vurderer hinandens ytringer. Alle disse forhold kan afsløre, om der er tale om enten en *symmetrisk* eller *asymmetrisk* balance mellem aktørerne, og hvem der 'har magten' i den pågældende situation (ibid., 1992, s. 152-157).

Hermed er vi kommet til de sidste tre af de i alt syv nøglebegreber: 'styrke', 'sammenhæng' og 'intertekstualitet'. Undervejs vil vi som tidligere nævnt komme ind på andre tekstanalytiske begreber, som kan relateres til netop disse nøglebegreber.

Når man leder efter 'styrken' (force of utterances) i en tekst kan denne spores via de typer af *talehandlinger*, som evt. optræder i teksten. Disse kan igen fortælle noget om, hvordan teksten forholder sig til den modtagende part. Talehandlinger kan f.eks. være at give ordrer, at love nogen noget, at komme med trusler, at stille et spørgsmål eller opfordre nogen til at udføre en bestemt handling eller få en bestemt holdning til et emne. Den kontekst, hvori f.eks. en opfordring optræder, er ifølge Fairclough vigtig – specielt i forhold til den tekstfortolkende modtager. Konteksten for det udsagte er således en faktor, som kan have indflydelse på, hvorledes f.eks. opfordringen opfattes (ibid., 1992, s. 82).

Med hensyn til begrebet 'sammenhæng' (coherence) foreslår Fairclough, at man ser begrebet 'sammenhæng' i tilknytning til fortolkning, i stedet for at anskue begrebet som en egenskab, der vedrører teksten alene. Som udgangspunkt skal tekstens dele indbyrdes hænge sammen på fornuftig vis, dvs. teksten skal i helhed kunne skabe mening (ibid., 1992, s. 83). Faircloughs pointe er, at teksten kun giver mening hos de læsere, som kan få mening ud af den og samtidig være i stand til at foretage meningsfulde forbindelser og slutninger, også på trods af at teksten evt. mangler tydelige markører, der peger på den intendede mening. For at eksemplificere ovenstående tager Fairclough følgende sætning: "Hun stopper på jobbet næste onsdag. Hun er gravid", hvor det, der skaber sammenhængen mellem disse to hovedsætninger er den antagelse, at når kvinder skal have børn, hører de op med at gå på arbejde. Ifølge

⁹ Dvs. hvordan de talende skiftes til at tale og/eller afbryde hinanden.

Fairclough hviler disse forbindelser og slutninger (og som det fordres af læseren at være i stand til at drage) på ideologiske antagelser, idet teksten skaber nogle subjektpositioner, som interPELLERER læseren til at tage disse positioner og derpå automatisk lave en kobling mellem disse (ibid., 1992, s. 84).

Med begrebet 'intertekstualitet' er vi nået til et af de begreber, som ifølge Fairclough er et af de mere vigtige i tekstanalysesammenhæng.¹⁰ Begrebet henviser til, at tekster indeholder fragmenter, som stammer fra andre tekster – fragmenter som i teksten kan være tydeligt afgrænsede eller smeltet sammen med den øvrige tekst, således der f.eks. opstår modsigelser, sammenligninger eller at den 'nye' tekst som følge af fragmenterne fremstår som et ironisk ekko heraf (ibid., 1992, s. 84). Fairclough skelner mellem *manifest intertekstualitet* og *interdiskursivitet*. Ved 'manifest intertekstualitet' trækkes der åbenlyst på andre tekster. I den forbindelse introducerer Fairclough en række begreber, som kan relateres til netop manifest intertekstualitet, bl.a. diskurs repræsentation, negation, ironi og præsuppositioner. Vi vil her kun nævne begrebet præsupposition. Ved præsuppositioner menes sætninger, hvori der fremsættes påstande, som tages for givet af producenten (ibid., 1992, s. 120). Et eksempel herpå kunne være det noget skånselsløse spørgsmål i sætningen: "Banker du stadig din kone?". Her forudsættes det (præsupponeres) af udspørgeren, at konens mand tidligere har banket denne. Præsuppositioner kan ifølge Fairclough være baseret på tidligere tekster af producenten eller på andres tekster, og at præsuppositioner ligeledes kan være enten manipulerende eller oprigtige. Bruges præsuppositioner på det 'rette' tidspunkt samt sted, er de et effektivt middel i forhold til at manipulere med modtageren, netop fordi de ofte er vanskelige at udfordre. Fairclough skitserer en interviewsituation, hvor den interviewede udfordrer en præsupposition i et spørgsmål, stillet af interviewerens, kan nemt opfattes som om den interviewede 'kryber udenom' det stillede spørgsmål (ibid., 1992, s. 121). Drejer det sig om skrevne tekster – tekster der f.eks. indgår i kampagnesammenhænge, hvad enten de er kommercielle eller ikke-kommercielle, er det omvendt sværere for den modtagende part af kampagnebudskabet at 'gå i clinch' med afsenders mere eller mindre manipulerende præsupposition, da modtager jo ikke umiddelbart har mulighed for at gå i dialog med afsender. Med denne envejskommunikation, som kampagners budskaber jo ofte er et udtryk for, kan afsender nemmere lave præsuppositioner, der favoriserer eget budskab – uden at blive stillet direkte til regnskab overfor modtagers eventuelle indsigelser. Begrebet 'interdiskursivitet' er en form for udvidelse af intertekstualitetsbegrebet, hvor det undersøges hvilke evt.

¹⁰ Selve begrebet 'intertekstualitet' stammer fra Kristeva, hvis arbejde tager udgangspunkt i Bakhtins udvikling af en såkaldt 'translingvistisk' tilgang, hvis betydningsindhold kan sidestilles med de betydninger, som begrebet 'intertekstualitet' dækker over (Fairclough, 1992, s. 101).

forskellige diskurstyper, der trækkes på i det pågældende tekstmateriale. Diskurstyper er som tidligere nævnt (i fodnote) en generel betegnelse, som dækker over termerne 'genre', 'aktivitetstype', 'stil' og 'diskurs', hvoraf termerne 'genre' og 'diskurs' begge tidligere er blevet gennemgået. I undersøgelsen af en teksts brug af diskurser og genrer kan man således f.eks. se på, hvordan forskellige genrer kombineres på nye måder og evt. på tværs af forskellige diskursordner (Winther Jørgensen og Philipsen, 1999, s. 84). Når flere diskurstyper blander sig med hinanden kan man således tale om høj interdiskursivitet, hvilket er en indikator på *forandring*, dvs. en transformation af det bestående (ibid., 1999, s. 94).

Under begrebet intertekstualitet hører også begrebet *ethos*. Dette begreb hører under de såkaldte appelformer, som også dækker over begreberne *pathos* og *logos* – sidstnævnte kommer Fairclough dog ikke ind på. Når man taler om ethos ser man på, hvorledes afsenderen bag den talte eller skrevne tekst udtrykker sig gennem stil og tone. Herved udtrykkes det, hvilken type afsender, der er tale om, og ligeledes hvilken social identitet og subjektivitet, der signaleres (Fairclough, 1992, s. 143). Ifølge Fairclough kan ethos-begrebet ikke blot knyttes til træk, der har med diskurser at gøre, men også til opførsel generelt set, og som peger i retning af at konstruere en bestemt version af selvet (ibid., 1992, s. 167). Desuden kan ethos-begrebet også sidestilles med image-begrebet, hvor image ikke betegner *overfladen*, men selve afsenderens personlighed.¹¹

Vi er med denne gennemgang af udvalgte begreber fra Faircloughs omfattende begrebsapparat i forhold til tekstanalyse nået til den tredje og sidste dimension i den tredimensionelle model, *den sociale praksis*.

Social praksis

Som tidligere nævnt ses diskurser som en vigtig form for *social praksis*, som bidrager til at reproducere og forandre identiteter, sociale relationer og viden, herunder magtrelationer. Den sociale praksis har ifølge Fairclough forskellige økonomiske, politiske, kulturelle og ideologiske orienteringer (Fairclough, 1992, s. 66). Endvidere står diskurser i et dialektisk forhold til den *sociale struktur*. Sidstnævnte forstår Fairclough som sociale relationer på samfundsniveau i relation til bestemte (statslige) institutioner, normer og konventioner, som både er af en *diskursiv* og *ikke-diskursiv* karakter (ibid., 1992, s. 64). At noget har en diskursiv karakter dækker ifølge Fairclough over praksisser, som er fysiske og meget

¹¹ Drotner m.fl. i *Medier og Kultur*, 1996, s. 165.

konkrete. Det kan f.eks. være bygning af broer og produktion af vaskemaskiner. Af eksempler på det diskursive nævner Fairclough børsmarkedet, journalistik eller manuskripter til soap operas (ibid., 1992, s. 66-67).¹² Diskurs kan på den ene side siges at være formet og indskrænket af den sociale struktur. På den anden side konstituerer diskurs den sociale struktur i bred forstand og på alle niveauer (ibid., 1992, s. 64).

Ifølge Fairclough *medierer* den diskursive praksis-dimension relationen mellem dimensionerne social praksis og tekst (Fairclough, 1992, s. 86). For netop at kunne begribe den sociale praksis-dimension er det ifølge Fairclough nødvendigt at bruge sociologisk teori eller kulturteori. I den forbindelse trækker Fairclough bl.a. på Louis Althusser's ideologi-begreb (hvis betragtninger Fairclough dog har visse forbehold over for) samt Antonio Gramsci's hegemoni-begreb. Disse to begreber vil vi i det følgende se nærmere på.

Ideologi ser Fairclough som konstruktioner af virkeligheden – dvs. den fysiske verden, sociale relationer og identiteter. Disse konstruktioner er indbygget i den diskursive praksis' forskellige dimensioner og bidrager til produktion, reproduktion og forandring af dominansrelationer (Fairclough, 1992, s. 87). Ideologier er ifølge Fairclough indlejret i de diskursive praksisser og er mest effektive, når disse bliver naturliggjorte samt opnår status som "*common sense*". Dog mener Fairclough ikke, at man kan 'læse' ideologier ud af tekster (som jo er forbundet med den diskursive praksis' produktions- og fortolkningsprocesser) – et synspunkt, som man finder inden for den kritiske lingvistik. Fairclough mener derimod, at teksters form og indhold rummer spor af ideologiske processer og strukturer, fordi betydninger opstår via tekstfortolkningen. Ifølge Fairclough, er tekster åbne i forhold til forskellige fortolkninger, hvilke kan være forskellige i deres ideologiske betydning. Ideologiske processer tilhører diskurser som hele sociale begivenheder, hvorfor disse processer kan henføres til de processer, der foregår mellem mennesker (ibid., 1992, s. 88-89).

¹² Forholdet mellem det diskursive og det ikke-diskursive bliver mødt med en del kritik fra dem, der beskæftiger sig med Faircloughs teori. Kritikken går imidlertid på, hvor grænsen går mellem, hvornår noget kan betegnes som værende diskursivt og ikke-diskursivt. Distinktionen er ikke kun et teoretisk problem, men også et praktisk problem i forhold til analysen. Ifølge Winther Jørgensen & Philips er det dialektiske samspil mellem det diskursive og det ikke-diskursive vanskeligt at håndtere, idet de stiller spørgsmålstegn ved, hvordan man kan vise hvor og hvordan det ikke-diskursive påvirker for og forandrer det diskursive og omvendt (Winther Jørgensen & Philips, 1999, s. 101-102).

Som nævnt ovenfor deler Fairclough f.eks. ikke Althusseres syn på ideologibegrebet – dvs. at mennesket (subjektet) er positioneret i ideologier på måder som tilslører handlinger og disses effekt (ibid., 1992, s. 90). Således betragter Althusser subjektet som passivt ideologisk set og hvis handlemuligheder anses for indskrænkede. Fairclough ser også subjektet som ideologisk positioneret, men i Faircloughs optik er subjektet, modsat Althusseres, i stand til at handle ’kreativt’ i forhold til at skabe dets egne forbindelser mellem forskellige praksisser og ideologier. Der hersker således en dialektik i Faircloughs syn på, hvor balancen ligger mellem subjektet som *ideologisk positioneret* og subjektet som en *handlende aktør* – en balance som afhænger af sociale omstændigheder, så som magtrelationer. Ideologier opstår i samfund og er karakteriseret af disse magtrelationer på grundlag af sociale klasser, køn, kulturelle grupper osv. (ibid., 1992, s. 91). Det er Faircloughs opfattelse, at mennesker som individer ikke er bevidste om, at deres praksisser indeholder specifikke ideologiske dimensioner, men at det er muligt at skabe en bevidsthed omkring de ideologiske processer, som diskurser rummer. Ifølge Fairclough går denne bevidstgørelse gennem en kritisk opmærksomhed på sproget – en dimension som Fairclough ser som vigtig for sprogvidenskabelige uddannelser at tage nøje bestik af (ibid., 1992, s. 90). I Faircloughs optik er individer således ikke ’marionetter’, der udelukkende er styret af de ideologier, som eksisterer i samfundet. Individer har altså mulighed for at påvirke de ideologier, som er indbygget i deres egne praksisser.

Hegemoni er det (magt)herredømme, som eksisterer på tværs af økonomiske, politiske, kulturelle og ideologiske domæner i samfundet, men det er ikke herredømme i den snævre betydning - at ’de stærke’ dominerer ’de svage’. Hegemoni handler om at skabe alliancer og om at integrere i den betydning at vinde de underordnede klassers ’samtykke’ ved hjælp af indrømmelser eller ideologiske midler.¹³ Hegemoni er ikke en stabil størrelse. Den manifesterer sig som evige kampe mellem klasser med henblik på at skabe eller vedligeholde alliancer og relationer mellem herredømmet og de underordnede (ibid., 1992, s. 92). Den diskursive praksis – produktion, distribution og fortolkning af tekster – er et aspekt ved de hegemoniske kampe, som i forskellig grad bidrager til reproduktion eller transformation af de eksisterende diskursordner, f.eks. gennem de måder, hvorpå tidligere tekster bliver artikuleret i tekstproduktionen, men også gennem sociale og magtrelationer (ibid., 1992, s. 93).

¹³ Hvilke betydninger ”indrømmelser” og ”ideologiske midler” helt præcist dækker over og hvordan disse rent praktisk skal føres ud i livet, kommer Fairclough dog ikke ind på.

Hegemonibegrebet giver ifølge Fairclough mulighed for at analysere den sociale praksis. Dels i forhold til at analysere, hvorvidt diskurserne reproducerer, restrukturerer eller udfordrer eksisterende hegemonier, og dels i forhold til at analysere den diskursive praksis som en hegemonisk kamp, der ligeledes reproducerer, restrukturerer eller udfordrer eksisterende diskursordner (ibid., 1992, s. 95). Ifølge Fairclough giver hegemonibegrebet mulighed for at 'teoretisere' forandring (både i relation til diskursiv forandring og i relation til forandring i bredere social og kulturel forstand) i forhold til magtrelationer (ibid., 1992, s. 92). Inden vi kommer til, hvorledes og i hvilken udstrækning Fairclough vil begribe den sociale praksis ved hjælp af sociologisk teori eller kulturteori, vil vi blive lidt ved begrebet 'forandring', stadig i relation til begrebet hegemoni, netop fordi forandring er centralt for Faircloughs teori.

Hegemoni spiller ifølge Fairclough en væsentlig rolle i forhold til begrebet 'forandring' – dels den diskursive, dels den sociale og kulturelle. Kimen til den diskursive forandring ligger først og fremmest i en problematisering af konventionerne, hvilke producenter og tekstfortolkende modtagere gør brug af. Når problematiseringer opstår, dukker dilemmaer¹⁴ op. Opløsningen af et dilemma, sker ifølge Fairclough ved at bearbejde de eksisterende konventioner på innovativ og kreativ vis, dvs. at der sker en form for 'overtrædelse' af de eksisterende konventioner, f.eks. ved at trække på nogle konventioner i situationer, der som regel vil udelukke disse (ibid., 1992, s. 96). På det tekstnære plan kan dette manifestere sig som et sammentræf af selvmodsige og inkonsistente elementer, f.eks. en sammenblanding af en formel og uformel stil. Når dette er en kendsgerning, er der 'grobund' for diskursiv forandring. Når en bestemt tendens i tilknytning til diskursiv forandring 'slår an' og får status af at være populær, har nye hegemonier således mulighed for at etablere sig. Ændringer i konventioner har imidlertid også indflydelse på den strukturelle forandring af diskursordner. Disse strukturelle forandringer kan enten påvirke den 'lokale' diskursorden, eller de kan transcendere det institutionelle niveau og påvirke den samfundsmæssige diskursorden (ibid., 1992, s. 97). I tilknytning til sidstnævnte – påvirkningen af den samfundsmæssige diskursorden – nævner Fairclough to typer forandring i forhold til diskursordner. Den ene handler om, at der foregår en tilsyneladende *demokratisering* af diskursordner, som indebærer en reduktion af den ulige institutionelle magt, der eksisterer mellem individer i forskellige positioner.¹⁵ Den anden type kalder Fairclough for *syntetisk personalisering* – dvs. en simulering af

¹⁴ I nævnelser af udtrykket "dilemma" refererer Fairclough til Billig's *Ideological Dilemmas* (1988).

¹⁵ Fairclough konkretiserer dette med eksempler som forholdene mellem lærer/elever, ledere/medarbejdere, forældre/børn og læger/patienter.

face-to-face kommunikation i den offentlige massemedie diskurs.¹⁶ Ifølge Fairclough kan begge disse tendenser knyttes til udbredelsen af en samtale-diskurs, stammende fra livsverdens mere private domæner, over i institutionelle domæner – en tendens som kan ses som aspekter af en *afdifferentiering*¹⁷ mellem offentligheden og private domæner (ibid., 1992, s. 99). Ovennævnte sociale og diskursive tendenser opstår via 'kampe' og de er endvidere etableret med udsigt til, at deres forskellige elementer vil blive oplevet som modsigende, hvilket vil føre til yderligere kampe og forandring (ibid., 1992, s. 98).

Med denne gennemgang af Faircloughs begrebsapparat vil vi afslutningsvis rette opmærksomheden mod det krav, som Fairclough stiller i forhold til begribelse af den sociale praksis. Et krav som rækker udover ideologi- og hegemonibegreberne, hvilke begge dog indeholder analytiske egenskaber i forhold til analyse af den sociale praksis, men som heller ikke kan stå alene. Her er det, ifølge Fairclough, nødvendigt at man i analysen af den sociale praksis inddrager relevant sociologisk teori eller kulturteori. Desværre, for analytikeren der står for at skulle bedrive diskursanalyse, giver Fairclough ikke nogle klare retningslinier for, hvilke teorier der korresponderer eller ikke korresponderer med den kritiske diskursanalyse. Da Fairclough, udover at trække på Foucault, Gramsci og Althusser, også er inspireret af Giddens omfattende samfundsteori ligger der trods alt en mulighed i at lægge et Giddens'sk syn på analysen af den sociale praksis. Vælger man én af Giddens' mange teorier – her iblandt strukturations-teorien og globaliseringsteorien – skal man være klar over at disse to teorier (for den sags skyld også Giddens' øvrige teorier) opererer med en *kognitiv* subjektforståelse, som lægger vægt på den menneskelige bevidsthed, både på det manifeste samt latente niveau – altså en forståelse af subjektet, som ikke 'matcher' Faircloughs kritiske diskursanalyse, idet han ikke beskæftiger sig med de psykologiske aspekter ved subjektet. Man kan dog alligevel, ifølge Winther Jørgensen og Philips, anvende Giddens i diskursanalytiske projekter, hvis man 'isolerer' hans subjektforståelse. Endvidere er Giddens' teorier karakteriseret ved at være komplekse og svært tilgængelige – alene begrebet 'strukuration' vidner om Giddens' innovative bidrag i forhold til nye teoretiske begreber, der skal belyse relationen mellem aktør og struktur, en relation som spiller en central rolle i Giddens' teorier. I globaliseringsteorien ses individet, som frigjort fra traditionernes bånd. Individet får ikke længere dets identitet fra familien, traditionerne eller dets sociale position i samfundet. Derimod skabes identiteten gennem livsstilsvalg. Valg,

¹⁶ Fairclough bruger ikke betegnelsen 'massemedie', men i stedet betegnelsen "mass-audience", som dækker over massemedier såsom skrevne tekster ("print"), radio og TV.

¹⁷ Begrebet 'afdifferentiering' ("dedifferentiation") har Fairclough lånt fra Jameson (1984).

som individet dagligt bliver stillet overfor – det være sig mediernes (f.eks. reklamers) reklamering for at vælge det ene produkt frem for det andet – det være sig f.eks. valget mellem karat kaffe og Max Havelaars økologiske kaffe, hvoraf sidstnævnte slår på global bæredygtighed. Vælges Max Havelaars kaffe frem for Karat kaffen signaleres det således via valget, at man er politisk korrekt og globalt bevidst. Herved bliver individets hverdagsliv og dets valg en politisk manifestation (Winther Jørgensen & Philips, 1999, s. 157).

Vender vi blikket mod denne opgaves problemområde, berører den ikke så meget globale og politiske problemstillinger samt spørgsmål i forhold til relationen mellem aktør og struktur som den berører eksistentiale og dybt etiske og moralske spørgsmål i forhold til organdonation. I kraft af disse svære spørgsmål, som knytter sig til emnet, vil vi i forbindelse med analysen af den sociale praksis derfor inddrage nogle betragtninger, fremlagt af Luc Boltanski i sin *Distant Suffering*, som beskæftiger sig med emner som moral, politik og medier med fokus på velgørenheds-arbejdets problemstillinger, når det handler om at få folk som ikke lider nød til at yde hjælp til andre folk, som er i nød – på trods af distancen. Hensigten med at inddrage disse betragtninger er således dels at følge Faircloughs krav med hensyn til at bruge sociologisk teori, og her er Boltanski relevant idet han berører nogle emner, som kan være med til at belyse de problemstillinger, der ligger i hele organdonationsspørgsmålet – netop fordi han beskæftiger sig med problematikker, som knytter sig til relationen mellem lidende og ikke-lidende i forhold til f.eks. distance, forpligtelse og moralske spørgsmål, hvilke vi senere vil tage op i afsnittet om den sociale praksis. Men inden vi går længere ind i diskussionen omkring de mange svære aspekter, som organdonation som emne rummer, vil vi først kigge på de nye strømninger inden for diskursområdet; nemlig den tidligere nævnte retning *Multimodal Discourse*. Hensigten med dette afsnit om *multimodalitet* er at gøre opmærksom på de mange facetter, som kendetegner den moderne kommunikations mange semiotiske udtrykssystemer, dels fordi genstanden for den forestående tekstanalyse både er indeholdt af to typer materialer, som kan betegnes som multimodale tekster; et website og et Go-Card (dvs. en tryksag), dels fordi begrebet multi-modalitet kan tilføre Faircloughs tekst-dimension en tidssvarende optik, der netop tager hensyn til de nye udtrykssystemer, som den moderne kommunikation gør brug af.

Multimodal diskurs

Diskursområdet, der beskæftiger sig med 'multimodalitet', er et resultat af at man inden for diskurskredse i midtfirserne begyndte at få øjnene op for betydningsdannelsens eksistens i andre semiotiske repræsentationer end det talte og skrevne sprog – dvs. lyd, musik, billeder, film m.m. Multimodalitet er

et begreb, der således er opstået som følge af, at billeder og lyd i stigende grad og på mange punkter har overtaget sprogets rolle, hvilket utvivlsomt skyldes den vægt og interesse, der lægges i computeren og herunder Internettets mangfoldige udtryksmuligheder. Multimodalitet omfatter alle slags tekster i bred forstand, hvad enten de er i digitalt format, i et mere traditionelt medieformat eller om der f.eks. er tale om en event eller et produkt. Begrebet dækker over den kendsgerning, at tekster (i bred forstand) i højere grad opererer på tværs af semiotiske udtryksmåder. Dette kan således udmønte sig i, at det samme budskab kan artikulere på forskellige måder, modsat den traditionelle lingvistik's tænkning, hvor distinktionen mellem artikulationerne form og mening er skarp. Som et eksempel på denne udvikling nævner Rick Iedema, som beskæftiger sig med multimodalitet og *resemiotization*, hvordan f.eks. manualer til iMac computere går fra at bruge tekst til at bruge billeder som den primære instruktion til brugeren. Ydermere med denne vægtning af billeder medfølger også en vægtning af farvevalg, layout og format.¹⁸ Multimodalitet som begreb er et udtryk for at reglerne for, hvad der passer sammen med hvad, og hvad der kan betegne hvad, konstant bliver udfordret og ændret (Iedema, 2003, s. 38).

De to teoretikere, Gunther Kress og Theo Van Leeuwen, giver i deres bog fra 2001, *Multimodal Discourse*, indsigt i hvilke dimensioner multimodal diskurs er omfattet af. Ifølge Kress og Van Leeuwen defineres diskurser som ”socialt konstrueret viden af (nogle aspekter af) virkeligheden”. I den forbindelse gør Kress og Van Leeuwen to antagelser. For det første, at diskurs eksisterer i sproget, og for det andet at diskurs eksisterer uanset en hvilken som helst materiel manifestation af denne. I deres *Multimodal Discourse* er deres fokus på relationen mellem diskurs og dens mangeartede tilsynekomster (ibid., 2001, s. 24). Deres antagelse er, at diskurser artikulere i andre *modes* end i tale og på skrift og stiller sig endvidere tvivlende over for, at sproget er det mest effektive udtryksmiddel (*mode*), fordi f.eks. farver i visse sammenhænge bedre kan realisere diskursive betydninger, end sproget tillader det (Kress & Van Leeuwen, 2001, s. 29). Udtrykket ’mode’ står for de materielle ressourcer, som bruges på genkendelige måder og fungerer som middel til at artikulere diskurser (ibid., 2001, s. 25). Udtrykket ’mode’ lader sig ikke umiddelbart oversætte til dansk – man kan gribe til fremmedordet ’modus’, der stammer fra latin, og som betyder ’måde’, men vi vil fremover bibeholde det engelske udtryk.

¹⁸ Nævnte eksempel stammer fra Iedemas artikel “*Multimodality, resemiotization: extending the analysis of discourse as multi-semiotic practice*”, 2003, Sage Publications.

For at begribe hvordan multimodalitet i tekster (i bred forstand) kommer til syne, skiller Kress og Van Leeuwen multimodal kommunikation ud i fire såkaldte strata¹⁹: *diskurs, design, produktion* og *distribution*. Kress og Van Leeuwen bruger mange af de samme udtryk som også Fairclough bruger – allerede med udtrykkene diskurs, produktion og distribution, ledes tankerne hen på Faircloughs begrebsapparat. Endvidere støder man da også på en del udtryk som også findes i Faircloughs teori, for eksempel udtrykkene social praksis og diskursiv praksis og forandring, hvor forandring både kan anskues i forhold til den diskursive praksis samt i forhold til diskurser generelt. Desuden bruger Kress og Van Leeuwen også termen ideologi en del gange. Brugen af disse udtryk bør imidlertid heller ikke komme bag på en, da de som socialesemiotikere betegnes som tilhørende den kritiske diskursanalyse. Kress og Van Leeuwen ser ideologi som en effekt af, hvorledes diskurser arrangeres (f.eks. mht. udvælgelse og diskursorden) i tekster og tekstlignende objekter, og ser i øvrigt ideologi som en brugbar og nødvendig medierende term, som dels vedrører, hvordan diskurser arrangeres og hvordan disse arrangementer medfører forandringer, og dels relationerne mellem artikulering/realisation og andre sociale praksisser, organisationer og begivenheder (ibid., 2001, s. 34). Kress og Van Leeuwen går, modsat Fairclough, ikke ind i hvordan disse ideologier kan påvirkes af aktører eller ej. Derimod er muligheden for forandring potentielt til stede i kraft af deres social-semiotiske syn, idet de ser individet som aktiv, for som de pointerer, er al social handling semiotisk, og al semiotisk handling social; at social handling forandrer både aktøren og den som er under påvirkning heraf (ibid., 2001, s. 36).

Som Kress og Van Leeuwen selv nævner i forbindelse med, at de præsenterer strata'ene, kan det – på trods af deres socialesemiotiske perspektiv – se ud som om, de udelukkende lægger et afsenderperspektiv på multimodal kommunikation. Tilsvarende Faircloughs vægtning af fortolkningen, hviler Kress og Van Leeuwens kommunikationsforståelse dog på den antagelse, at kommunikation først er kommunikation, når den både er blevet artikuleret og fortolket. Det er endvidere Kress og Van Leeuwens opfattelse, at det forudsættes at fortolkeren er i besiddelse af et semiotisk kendskab til strata'ene diskurs, design, produktion og distribution (ibid., 2001, s. 8). Således vil vi i det følgende kort se på disse strata og disses indhold. Rækkefølgen af dem er i øvrigt underordnet, idet de ikke følger nogen hierarkisk orden (Kress og Van Leeuwen 2001, s. 4). Indledningsvis vil vi kigge nærmere på strata'en *produktion*.

¹⁹ Med termen 'strata', imødekommer Kress og Van Leeuwen Hallidays funktionelle lingvistik, på grund af termens forenelighed i forhold til beskrivelserne af forskellige 'modes', som bliver fremhævet undervejs.

'Produktion' er, ifølge Kress og Van Leeuwen, den kommunikative brug af medier og materielle ressourcer. Medier, her, inkluderer udover kroppen og stemmen, de værktøjer og materialer som indgår i produktionen af artefakter. Endvidere er produktion altid karakteriseret ved at være en fysisk beskæftigelse, enten udført af mennesker eller maskiner. På samme måde er fortolkningen af produktionen også karakteriseret ved at være en fysisk beskæftigelse, der inkluderer fortolkerens perception af den givne tekst (forstået i bred forstand) – dvs. alle kroppens sanser. I den forbindelse nævnes begrebet *multimedialitet*, som er forskellig fra multimodalitet. Multimedialitet dækker over, at et medie kan perciperes ved hjælp af flere af kroppens sanser. Det modsatte, *monomedialitet*, kan eksemplificeres ved at tage et medium som radioen (som er mere et distributions medium end et produktions medium) – dens lyd kan høres, men ikke smages, ses, lugtes eller røres. Omvendt er radioen multimodal, fordi den rummer tale, musik og andre lyde (ibid., 2001, s. 66-67). Tager vi et medie som computeren, som i allerhøjeste grad er både multimodal og multimedial, ses det at man i konstruktionen af *interfaces* forsøger at gøre perception og 'læsning' mere fysisk, idet værktøjer som f.eks. 'touch screen', mus, og joy stick 'erstatte' brugerens visuelle scanning. Således bliver læsningen af interfaces næsten ligesom at bruge artefakter, og hvor brugeren ikke alene har mulighed for at læse tekster, men også tilpasse dem (ibid., 2001, s. 68).

'Design' foregår separat fra den materielle produktion af det semiotiske produkt eller den semiotiske event og bruger abstrakte semiotiske 'modes' som ressourcer (ibid., 2001, s. 21). I den forbindelse skal der vælges realiserbare 'modes', som passer til lejligheden – dvs. publikum og til selve udformningen af teksten. Imidlertid kan design og produktion, 'mode' og medium, ifølge Kress og Van Leeuwen, være svære at adskille. De nævner i den forbindelse improviserende musikere, som på en og samme tid både producerer og designer musikken. I andre sammenhænge er der en 'kløft' mellem produktion og design, som f.eks. komponisten der designer musikken, som de udøvende musikere siden hen udfører i praksis og i henhold til komponistens udtryksmæssige intentioner (ibid., 2001, s. 7). Design er endvidere konceptualiseringer af det semiotiske produkt eller events form. I den forbindelse 'designes' tre ting på samme tid: (1) en formulering af en diskurs eller kombinationer af diskurser, (2) en bestemt (inter)aktion, som diskursen er indlejret i, og (3) en bestemt måde at kombinere semiotiske 'modes' på (ibid., 2001, s. 21). Design kan, ifølge Kress og Van Leeuwen, tilføre diskurser noget nyt, idet design realiserer kommunikationssituationen, som fører diskursen ud i (inter)aktion. Forstået på den måde, kan en særlig brug af semiotiske udtryksmåder skabe et innovativt eller måske banebrydende design, eller designet kan følge (tidligere anvendte) forskrifter eller traditioner (ibid., s. 5).

Med hensyn til 'diskurs' er det som tidligere nævnt Kress og Van Leeuwens holdning, at diskurser artikuleres i andre 'modes' end i tale og på skrift, og at f.eks. farver kan realisere diskursive betydninger.

Kress og Van Leeuwen tager et livsstilsmagasin som eksempel i forhold til farvers diskursive betydning, der kan fortælle om, hvordan nogle mennesker har valgt at indrette deres bolig. I den forbindelse pointerer de, at farver ikke kun er et spørgsmål om æstetik og stil – farver kan også artikulere et kendskab til, hvorfor et socialt domæne er organiseret som det er, hvordan mennesker lever i deres boliger, hvad man skal tænke om dem og hvilke værdier, i bred forstand, der knytter sig til disse måder at indrette sig på (ibid., 2001, s. 25). Nogle betydninger kan modtages nemmere i én 'mode' frem for andre. Derfor ligger udfordringen i at udvælge de diskurser som passer til det bestemte formål. Tillige handler det i lige så høj grad om at vælge de 'modes' som passer til det specifikke formål, hvilket er et spørgsmål, der vedrører design. En anden måde at 'teggive' diskurs på er gennem *provenance*, et begreb som Kress og Van Leeuwen har udviklet med inspiration fra Roland Barthes to begreber *myter* og *konnotationer*. 'Provenance' handler således om at 'importere' tegn fra andre kontekster, hvorved nye tegn opstår (ibid., s. 10).

Det sidste stratum, 'distribution', indeholder to aspekter – optagelse og transmission. Disse er, ifølge Kress og Van Leeuwen i princippet adskilte, men kan også kombineres. Telefonsamtaler er f.eks. kun transmitteret. Film og CD er kun optaget og skal disse transmitteres, behøves en ny form for optagelse i forbindelse med udsendelsen. Imidlertid står det anderledes til med computeren, idet den både kan transmittere og optage eller rettere 'file' e-mails på en og samme tid (ibid., 2001, s. 88). Distribution er karakteriseret ved sin tilgængelighed, idet man kan købe reproduktioner eller optagede materialer med hjem, ligesom man kan modtage transmitterede optagelser i hjemmet. Men i kølvandet på denne tilgængelighed som de mange distributionsformer rummer, opstår der, ifølge Kress og Van Leeuwen et tab af legemliggørelse, tilstedeværelse og aura. Dette er gældende for især computeren og den interaktivitet, der knytter sig til denne. Og som et resultat af dette tab er det semiotiske objekt ikke længere middel-i-kontekst, det er nu et middel i sig selv, i en ny kontekst og er således åben over for mangfoldige fortolkninger, ligesom objektet når ud til modtageren i mange forskellige formater og via mange forskellige kanaler (ibid., 2001, s. 89). Dette tab af aura må, i parentes, imidlertid siges at være mere eller mindre udtalt, afhængigt af hvilken distributionsform, der er tale om – at købe et Per Kirkeby maleri via auktion på nettet f.eks. må nødvendigvis karakteriseres som værende en aura-løs foreteelse, til trods for at man får billedet i hænderne ved senere lejlighed, hvorimod en erhvervelse af et Go-Card på en café må karakteriseres som en meget håndgribelig og fysisk betonet form for handling i en her-og-nu kontekst.